

УДК 35.072:378:316.42

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2025.1.2>

Макуріна Олександра Андріївна,

аспірантка кафедри державного управління і місцевого самоврядування,
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0009-0000-9928-3773

Макурін Андрій Андрійович,

доктор економічних наук, професор,
доцент кафедри міжнародних відносин і аудиту
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0001-8093-736X

ВПЛИВ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СИСТЕМУ ВИЩОЇ ОСВІТИ: АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ РЕЛОКАЦІЇ НА АКАДЕМІЧНУ НАСТУПНІСТЬ ТА ІНСТИТУЦІЙНУ СТІЙКІСТЬ

THE IMPACT OF ARMED CONFLICT ON THE HIGHER EDUCATION SYSTEM: ANALYSIS OF THE IMPACT OF RELOCATION ON ACADEMIC LEGACY AND INSTITUTIONAL SUSTAINABILITY

Складний зв'язок між збройним конфліктом і системою вищої освіти став критичною сферою дослідження, особливо у контексті збільшення випадків переміщення закладів вищої освіти, спричинених війною. Коли військові конфлікти спалахують і загострюються, вони не тільки руйнують соціальну структуру територіальних спільнот, але й серйозно впливають на заклади освіти, що призводить до комплексу викликів, які загрожують академічній наступності та інституційній стабільності. Ця дослідницька стаття має на меті проаналізувати багатогранний вплив війни на вищу освіту, зосередившись особливо на аспекті релокації, яка стала звичайним наслідком для студентів, викладачів і навчальних закладів у зонах конфлікту. У багатьох випадках збройні конфлікти змушують людей залишати свої домівки, що призводить до значного переміщення здобувачів освіти і викладачів, що призводить до переривання їхньої навчальної діяльності та потенційної втрати цінних освітніх ресурсів. Крім того, життєздатність закладів вищої освіти знаходиться під загрозою, оскільки вони стикаються зі зменшенням кількості студентів, фінансуванням і проблемою забезпечення якісної освіти в умовах перервності, багаторежимності, нестабільності та невизначеності. Війна постає значним руйнівним фактором для системи вищої освіти, безпрецедентними викликами, які важко було передбачити навіть у часи пандемії, коли вища школа вже зазнала значних змін і реформ. Якщо під час пандемії (коронавірусу) основні труднощі полягали в адаптації формату навчання, організації робочих процесів, виборі платформ і методів роботи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, то тепер на перший план вийшла необхідність рішучої боротьби за збереження інфраструктури закладів вищої освіти (ЗВО) та забезпечення безпеки студентсько-викладацьких колективів. Незважаючи на складність ситуації, безпрецедентна єдність українського суспільства є потужною силою, що допомагає долати ці виклики. Ця згуртованість стала міцним фундаментом соціальної стійкості держави та загальнонаціонального опору російській агресії. Таке швидке об'єднання українського суспільства та державних інституцій стало можливим насамперед завдяки процесам демократизації суспільних відносин, що послідовно відбувалися в Україні упродовж усіх років її незалежності на основі національних цінностей.

Ключові слова: релокація, збройний конфлікт, система вищої освіти, механізм стійкості, заклади вищої освіти, державні інституції, публічне управління освітою.

The complex relationship between armed conflict and the higher education system has become a critical area of research, especially in the context of the increasing displacement of higher education institutions caused by war. When armed conflicts erupt and escalate, they not only destroy the social fabric of territorial communities, but also severely impact educational institutions, leading to a set of challenges that threaten academic continuity and institutional stability. This research article aims to analyze the multifaceted impact of war on higher education, focusing especially on the aspect of relocation, which has become a common consequence for students, teachers and educational institutions in conflict zones. In many cases, armed conflicts force people to leave their homes, resulting in the significant displacement of students and faculty, which interrupts their learning activities and potentially loses valuable educational resources. In addition, the viability of higher education institutions is under threat as they face declining enrollment, funding, and the challenge of providing quality education in an environment

of interruption, multi-regime, instability, and uncertainty. The war is a significant disruptive factor for the higher education system, with unprecedented challenges that were hard to foresee even during the pandemic, when higher education had already undergone significant changes and reforms. If during the pandemic (coronavirus) the main difficulties were in adapting the learning format, organizing work processes, choosing platforms and methods of work using information and communication technologies, now the need to resolutely fight to preserve the infrastructure of higher education institutions (HEIs) and ensure the safety of students and teaching staff has come to the fore. Despite the complexity of the situation, the unprecedented unity of Ukrainian society is a powerful force in overcoming these challenges. This cohesion has become a solid foundation for the social stability of the state and nationwide resistance to Russian aggression. Such a rapid unification of Ukrainian society and state institutions was made possible primarily due to the processes of democratization of social relations that have been taking place in Ukraine throughout the years of its independence on the basis of national values.

Key words: relocation, armed conflict, higher education system, resilience mechanism, higher education institutions, state institutions, public education administration.

Актуальність проблеми. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну призвело до безпрецедентної кількості переміщених осіб як всередині країни, так і за її межами. Це безпосередньо впливає на функціонування закладів вищої освіти, студентів та науково-педагогічних працівників. Переміщення значної кількості викладачів, науковців та студентів може призвести до розриву в передачі знань, наукових традицій. Це ставить під загрозу майбутнє покоління фахівців та науковців, а також може уповільнити розвиток певних наукових галузей. Збройний конфлікт завдає прямої шкоди інфраструктурі закладів вищої освіти (руйнування будівель, лабораторій, бібліотек). Крім того, фінансові труднощі, відтік кадрів та необхідність адаптації до нових умов (наприклад, дистанційне та асинхронне навчання в умовах нестабільного зв'язку) підривають стійкість університетів та академічних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявні дослідження та публікації щодо впливу збройного конфлікту на систему вищої освіти підкреслюють багатогранність цієї проблеми та її глибокий вплив на всі аспекти освітнього процесу. Освіта в умовах збройних конфліктів, організація навчання в умовах війни та відновлення освітнього процесу після закінчення бойових дій є предметом ретельного вивчення і міжнародних організацій, зокрема ЮНЕСКО (Регулярні звіти, які містять статистику та аналіз впливу конфліктів на освітні системи по всьому світу, включаючи конкретні дані про вищу освіту UNESCO Report on “Education Under Attack”), ЮНІСЕФ, ОЕСР, Німецького товариства міжнародного співробітництва (GIZ), Глобальної коаліції на захисті освітніх установ від нападів (GCPEA), Міжвідомчої мережі освіти в надзвичайних ситуаціях (INEE), Агентства ООН у справах біженців (UNHCR), Інституту досліджень миру в Осло, Норвегія (PRIO) тощо (GTZ, 2004; INEE, 2010; UNICEF, 2017; UNHCR, 2019; Cerna, 2019; PRIO, 2020; GCPEA, 2022). Їхні рекомендації ґрунтуються на

широкому спектрі військових конфліктів (міжнародні військові конфлікти, у яких беруть участь держави, та внутрішні військові конфлікти всередині країни), до уваги бралися рекомендації, які можуть бути адаптовані в умовах специфіки нападу однієї країни на іншу – російської федерації на Україну. Наукові роботи І. Гнибіденка та інших дослідників (О. Грішнєвої, Т. Драгунової та багатьох інших) охоплюють широке коло питань розвитку освіти, включаючи регіональні особливості, вплив інновацій на економіку (як національну, так і регіональну), а також зв'язок між вищою освітою та інформаційним суспільством. Попри значний внесок цих праць, війна в Україні актуалізувала нові, невідкладні питання, що потребують глибокого наукового аналізу. Саме тому Одним із ключових завдань є виявлення та дослідження викликів і можливостей, з якими зіткнулася система вищої освіти України в умовах воєнних дій [7; 8; 9; 10].

Визначення мети статті. У контексті аналізу тематичних досліджень та емпіричних даних, ця стаття має на меті з'ясувати глибокі наслідки переміщення, спричиненого війною, на ландшафт вищої освіти, зрештою сприяючи глибшому розумінню того, як освітні системи можуть адаптуватися та реагувати на виклики, спричинені конфліктом, і підкреслюючи нагальну потребу у політичному регулюванні, що підтримує стійкість цих життєво важливих закладів перед лицем лиха.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вплив збройних конфліктів на систему вищої освіти є глибинним, особливо у форматі академічної наступності та сталості функціонування і розвитку переміщених університетів. Вимушене переміщення цих закладів не тільки порушує здатність студентів брати участь у навчанні в стабільному середовищі, але й створює значні проблеми для життєздатності закладу [1; 2]. Щонайменше 43 вищі навчальні заклади в Україні постраждали від триваючого конфлікту, причому деякі зазнали повного руйнування, а інші зазнали багаторазо-

вих переселень [2]. Цей потрясіння призводить до зниження якості освіти, оскільки інфраструктура та ресурси, необхідні для ефективного навчання, серйозно скомпрометовані [1]. Крім того, війна обмежує доступ до фінансування, яке є вирішальним для підтримки діяльності та підтримки освітніх ініціатив [1]. Отже, змінюється склад науково-педагогічних працівників, що зменшує загальне академічне середовище [1]. Незважаючи на ці труднощі, переміщені університети продемонстрували надзвичайну стійкість, мобілізуючи ресурси та привертаючи увагу міжнародних донорів, що демонструє їхній потенціал позитивно впливати на освітній ландшафт за допомогою інноваційних практик [3]. Виклики, з якими стикаються ці установи, вимагають стратегічного підходу до реінтеграції та розвитку, зосереджуючись на поступових змінах, які забезпечують стабільність і сприяють сталому зростанню в секторі вищої освіти під час і після конфлікту [3].

Результати дослідження проблеми функціонування переміщених університетів підкреслюють глибокий і багатогранний вплив збройного конфлікту на системи вищої освіти, особливо через призму поточної кризи в Україні. Аналіз показує, що порушення академічної безперервності через пошкодження інфраструктури та обмеження фінансування серйозно підриває життєздатність 43 постраждалих установ. Такий авторський підхід корелює із усталеною науковою концепцією щодо вразливості освітніх систем у зонах активних бойових дій, але також вводить критичний вимір стійкості, який часто не простежується. Незважаючи на такі виклики, багато переміщених університетів продемонстрували вражаючу здатність до адаптації шляхом мобілізації ресурсів і забезпечення міжнародної підтримки, що не тільки допомагає їм вижити, але й позиціонує їх як потенційних каталізаторів освітніх інновацій. Така стійкість свідчить про необхідність зміни парадигми розвитку сучасних університетів (у тому, як ми сприймаємо вищу освіту в умовах конфлікту загалом) – замість того, щоб бути просто жертвами війни, такі заклади мають стати активними агентами змін. Разом з тим, дослідження також виявило значні обмеження, особливо щодо довгострокової стійкості цих зусиль і потенціалу реінтеграції в постконфліктне освітнє середовище. Майбутні дослідження мають вивчити ефективні стратегії сприяння інституційній стабільності та сталому зростанню, вивчаючи найкращі практики з інших регіонів, уражених конфліктом, які можуть слугувати моделями для України. Крім того, дослідження психологічних

і соціальних наслідків для студентів і викладачів, переміщених через збройний конфлікт, залишається критичною прогалиною в сучасній науковій літературі. Встановлення цих обмежень не тільки покращить наше розуміння діючих механізмів стійкості, але й сформує політичні рамки, спрямовані на підтримку систем вищої освіти в умовах кризи, зрештою сприяючи створенню більш міцного та справедливого глобального освітнього середовища.

Згідно з термінологією Закону України «Про вищу освіту», закладом вищої освіти вважається тимчасово переміщений, якщо він змінив своє місце розташування з тимчасово окупованої території до населеного пункту, що підконтрольний українській владі. Вторгнення збройних сил Росії в лютому 2022 року унеможливило легальне функціонування таких закладів на окупованих територіях або в зонах активних бойових дій. У зв'язку з цим уповноважені органи прийняли рішення про переміщення університетів на підконтрольну територію України.

За даними сайту <http://saveschools.in.ua>, на якому Міністерство освіти і науки веде статистику пошкоджених освітніх об'єктів, за майже два роки війни в Україні пошкоджено 69 закладів вищої освіти, а будівлі п'яти університетів були повністю зруйновані [6].

До часу переміщення у цих закладах виникли проблеми з банківськими операціями та доступом до ЄДЕБО. За даними Міністерства освіти і науки України станом на липень 2023 року було переміщено 29 університетів та 64 відокремлені структурні підрозділи різних форм власності з Донецької, Луганської, Херсонської, окремих регіонів Запорізької та Харківської областей. Особливо значна кількість закладів вдруге була переселена в березні-квітні 2022 року.

Заклади вищої освіти розподілили в 13 областях України та місті Києві. Найбільше з них розміщено у Дніпропетровській області: шість у Дніпрі та два в Кривому Розі, а також в містах Запоріжжя та Київ. По два заклади перемістилися до Донецької області, Івано-Франківська, Кропивницького та Луцька, а по одному – до Полтавської області, Вінниці, Миколаєва, Одеси, Рівного, Тернополя та Хмельницького.

На відміну від 2014 року, коли університети релокувалися за повною моделлю із переїздом більшості викладачів і студентів, у 2022 році реалізовано напіввіртуальну модель. Це означає, що переїжджають лише окремі служби й працівники, а навчання і викладання триває онлайн. Таким чином, найближчим часом малоімовірно очіку-

вати на повне відновлення діяльності цих університетів у нових місцях.

Учасники освітнього процесу були змушені евакуюватися до різних частин України чи інших країн. Переміщені університети нині функціонують як бек-офіси для надання освітніх послуг дистанційно. Це створює довгострокові ризики: збільшення освітніх втрат і потенційне зниження якості вищої освіти [4; 5].

Війна в Україні стала нищівним фактором, який докорінно змінив життя кожного українця, і заклади вищої освіти (ЗВО) не стали винятком. Одним з найвідчутніших наслідків агресії для університетів, інститутів та академій стала необхідність релокації – переміщення з територій, що опинилися під загрозою окупації або активних бойових дій. Релокація ЗВО – це складний і багатогранний процес, який впливає на всі аспекти їхньої діяльності. Це не просто перевезення

майна та документів, а й збереження наукового потенціалу, забезпечення безперервності освітнього процесу, підтримка студентів та викладачів, а також адаптація до нових умов. Вплив релокації на ЗВО можна розглядати в кількох ключових аспектах (рис. 1 – Розкриття наслідків релокації для ЗВО):

1. Логістичні та фінансові виклики: Перевезення обладнання, бібліотечних фондів, архівів, пошук приміщень для навчання та проживання, забезпечення фінансування в умовах обмежених ресурсів – все це створює значний тиск на адміністрацію ЗВО.

2. Збереження кадрового потенціалу: Релокація часто призводить до втрати частини викладацького складу та студентів, які не мають можливості або бажання переїжджати. Збереження ключових фахівців та залучення нових стає критично важливим завданням.

Розкриття наслідків релокації для ЗВО

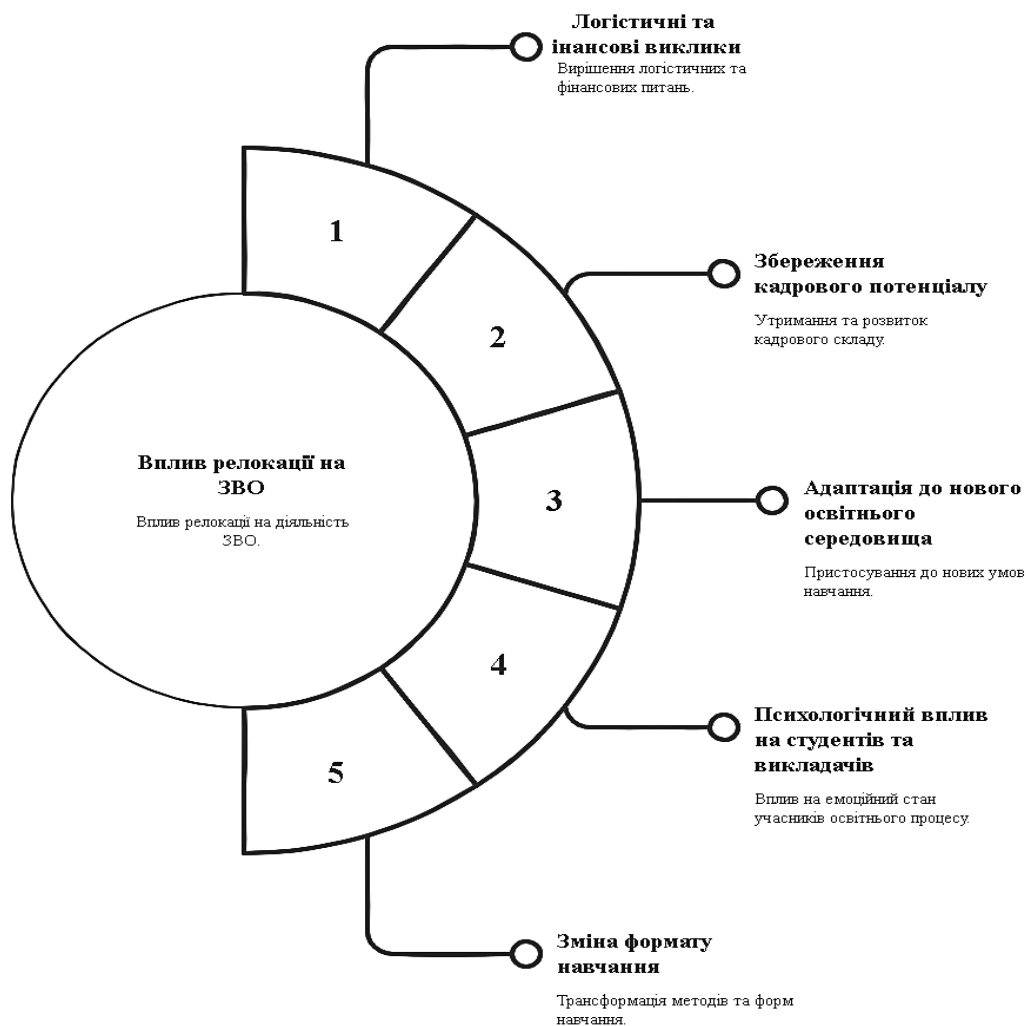


Рис. 1. Розкриття наслідків релокації для ЗВО

3. Адаптація до нового освітнього середовища: Інтеграція в нові громади, налагодження співпраці з місцевими ЗВО, адаптація навчальних програм до потреб регіону – все це вимагає гнучкості та креативності від керівництва та викладачів.

4. Психологічний вплив на студентів та викладачів: Війна та переїзд – це травматичний досвід, який може негативно вплинути на психологічний стан учасників освітнього процесу. Забезпечення психологічної підтримки та створення сприятливого середовища для навчання та роботи стає першочерговим завданням.

5. Зміна формату навчання: В умовах релокації та обмежених ресурсів багато ЗВО змушені переходити на дистанційне або змішане навчання. Це вимагає перегляду навчальних програм, впровадження нових технологій та адаптації методики викладання.

Незважаючи на численні виклики, релокація ЗВО є важливим кроком для збереження української освіти та науки. Це дозволяє забезпечити безперервність освітнього процесу, зберегти науковий потенціал та підтримати студентів і викладачів, які постраждали від війни. Успішна релокація вимагає скоординованих зусиль з боку держави, міжнародних організацій, місцевих громад та самих ЗВО. Важливо забезпечити фінансову підтримку, надати необхідну логістичну допомогу, створити сприятливі умови для адаптації та інтеграції в нові громади. Війна – це випробування для української освіти, але вона також дає можливість для трансформації та розвитку.

Релокація ЗВО – це шанс для переосмислення освітніх програм, впровадження нових технологій та створення більш гнучкої та адаптивної системи вищої освіти, яка відповідатиме викликам сучасного світу. Одним з ключових аспектів, який потребує особливої уваги, є розвиток цифрової інфраструктури. Перехід на дистанційне та змішане навчання, зумовлений релокацією, вимагає значних інвестицій у сучасні технології, платформи для онлайн-навчання, забезпечення доступу до інтернету для студентів та викладачів. Це не лише дозволяє підтримувати освітній процес в умовах війни, але й відкриває нові горизонти для розширення аудиторії, залучення іноземних студентів та викладачів, а також для розвитку онлайн-курсів та програм. Іншим важливим аспектом є перегляд навчальних програм та методик викладання. Релокація дає можливість переосмислити зміст освіти, зробити його більш актуальним та відповідним до потреб сучасного ринку праці. Важливо враховувати специфіку регіону, в якому знаходиться релокований ЗВО, та пропонувати програми, які відповідають потребам

місцевої економіки. Крім того, необхідно впроваджувати нові методики викладання, які сприяють активному навчанню, розвитку критичного мислення та творчих здібностей студентів. Релокація також сприяє розвитку співпраці між ЗВО. Переміщені університети можуть об'єднувати зусилля з місцевими закладами освіти, обмінюватися досвідом, ресурсами та експертизою. Це дозволяє підвищити якість освіти, розширити можливості для студентів та викладачів, а також створити більш потужну наукову та освітню спільноту.

Особливу увагу слід приділити підтримці наукової діяльності. Релокація може призвести до втрати наукового обладнання, лабораторій та інших ресурсів, необхідних для проведення досліджень. Важливо забезпечити фінансування наукових проєктів, надати доступ до сучасного обладнання та створити умови для співпраці з провідними науковими центрами. Це дозволить зберегти науковий потенціал України та сприяти розвитку інновацій. Нарешті, релокація ЗВО – це можливість для зміцнення зв'язків з громадою. Університети можуть відігравати важливу роль у відновленні та розвитку регіонів, які постраждали від війни. Вони можуть пропонувати освітні програми для місцевих жителів, проводити дослідження, спрямовані на вирішення місцевих проблем, та брати участь у соціальних проєктах. Це дозволяє ЗВО стати важливим центром розвитку громади та сприяти її відродженню. Отже, релокація ЗВО – це складний, але необхідний процес, який вимагає скоординованих зусиль з боку держави, міжнародних організацій, місцевих громад та самих університетів. Незважаючи на численні виклики, релокація відкриває нові можливості для розвитку та трансформації української освіти, роблячи її більш гнучкою, адаптивною та відповідною до потреб сучасного світу. Це шанс не лише зберегти, але й примножити науковий та освітній потенціал України, забезпечити її майбутнє. Продовжуючи розгляд трансформаційного потенціалу релокації для українських ЗВО, важливо підкреслити роль міжнародної співпраці та партнерства. Війна та вимушене переміщення університетів привернули увагу світової спільноти до проблем української освіти. Це відкриває безпрецедентні можливості для залучення міжнародних грантів, участі в спільних наукових проєктах, обміну студентами та викладачами з провідними університетами світу. Міжнародна співпраця не лише забезпечує фінансову підтримку, але й сприяє обміну знаннями, досвідом та кращими практиками, що дозволяє українським ЗВО підвищити свій рівень та інтегруватися в глобальний освітній простір.

Особливу увагу слід приділити розвитку підприємницької освіти та інновацій. Релокація може стати платформою для створення університетських стартап-інкубаторів, технопарків та інших інноваційних платформ, які сприятимуть комерціалізації наукових розробок та розвитку підприємницьких навичок у студентів. Важливо налагодити співпрацю з бізнесом, залучати підприємців до навчального процесу та створювати умови для стажування студентів у реальних компаніях. Це дозволить випускникам ЗВО бути більш конкурентоспроможними на ринку праці та сприятиме розвитку інноваційної економіки України.

Крім того, релокація вимагає переосмислення ролі ЗВО в контексті національної безпеки та відновлення країни. Університети можуть відігравати важливу роль у підготовці фахівців, необхідних для відновлення інфраструктури, розмінування територій, надання психологічної допомоги населенню та вирішення інших проблем, пов'язаних з наслідками війни. Важливо розробляти спеціальні освітні програми, які відповідають потребам відновлення країни, та залучати студентів до участі у волонтерських проєктах.

Не менш важливим є забезпечення академічної свободи та автономії ЗВО. Релокація не повинна призвести до посилення контролю з боку держави або інших органів влади. Університети повинні мати право самостійно визначати свої навчальні програми, наукові напрями та кадрову політику. Академічна свобода є необхідною умовою для розвитку творчого мислення, інновацій та критичного аналізу, що є ключовими факторами успішного розвитку вищої освіти.

Нарешті, релокація ЗВО – це можливість для створення більш інклюзивного та доступного освітнього середовища. Важливо забезпечити рівний доступ до освіти для всіх студентів, незалежно від їхнього соціального статусу, місця проживання чи стану здоров'я. Це вимагає створення спеціальних програм підтримки для студентів з вразливих груп населення, забезпечення доступності навчальних приміщень для людей з інвалідністю та впровадження інклюзивних методик викладання.

Висновки. Отже, релокація ЗВО – це не лише виклик, але й унікальна можливість для транс-

формації української освіти. Успішна релокація вимагає стратегічного планування, скоординованих зусиль, фінансової підтримки та міжнародної співпраці. Але, найголовніше, вона вимагає віри в майбутнє української освіти та готовності до змін. Збройні конфлікти мають глибокий вплив на системи вищої освіти, змушуючи навчальні заклади адаптуватися до нових викликів. Сучасні дослідження в цій галузі намагаються знайти рішення, щоб знизити негативні наслідки і відновити освітні системи. Освіта під час війни вимагає злагоджених дій та партнерства між державними структурами, міжнародними організаціями, місцевими ініціативами, соціальними працівниками та незалежними фахівцями. Їхня співпраця є ключем до забезпечення максимально можливих освітніх шансів та захисту дітей у складних умовах навчання.

Для забезпечення безперервного доступу до освіти критично важливе стабільне та достатнє фінансування системи, належна інфраструктура та необхідне обладнання. Важливо наповнювати навчальний процес не лише якісними методичними матеріалами, а й комплексною соціальною та емоційною підтримкою. Культурні заходи та доступ до сучасних технологій також відіграють значну роль у всебічному розвитку. Безумовним пріоритетом є впровадження та неухильне дотримання заходів безпеки для всіх учасників освітнього процесу. Слід гарантувати доступні та рівні можливості для кожного учасника освітнього процесу, активно протидіючи будь-яким проявам дискримінації та нерівності. Нагальною є потреба у постійному розвитку професійної компетентності викладачів, особливо в контексті роботи зі студентами, які мають прогалини у знаннях або пережили психологічні травми, що ускладнюють їхню адаптацію в колективі та освітньому середовищі.

Перспективою подальших досліджень є розробка методів та перспективних напрямів на макрорівні (Системні зміни та політика), мікрорівні (Учасники освітнього процесу) та в рамках крос-дисциплінарних напрямків з метою впровадження ефективних стратегій підтримки та розвитку системи вищої освіти в умовах збройного конфлікту та після його завершення.

REFERENCES:

1. Pogrebnyak V, Dashkovska O. Vyshcha shkola Ukrainy v umovakh voyennykh zahroz i vyklykiv: realiyi ta perspektyvy [Higher education in Ukraine in the face of military threats and challenges: realities and prospects]. *Novi tekhnolohiyi navchannya*. 08, Zhovten 2024; (98): 166–74. Retrieved from: <http://www.journal.org.ua/index.php/ntn/article/view/410>
2. Vplyv viyny na vyshchu osvitu v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy [The impact of the war on higher education in Ukraine: challenges and prospects]. *Konspekt podiy*. Oleh Sharov, Heneral'nyy dyrektor dyrektoratu fakhovoyi

peredvyshchoyi, vyshchoyi osvity Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/events/vplyv-vijny-na-vyshhu-osvitu-v-ukrayiny-vyklyky-ta-perspektyvy/>

3. Ukrayins'ka osvita v umovakh viyny [Ukrainian education in wartime]: monohrafiya / za nauk. red. S. O. Terepyshchoho. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2020. 234 s.

4. Topuzov O., Holovko M. & Lokshyna O. (2023). Osvitni vtraty v period voyennoho stanu: problemy diahnostryky ta kompensatsiyi [Educational losses during martial law: problems of diagnosis and compensation.]. Ukrayins'kyi pedahohichnyy zhurnal, (1), 5–13.

5. Chykalova M. & Yukhno N. (2023). Osoblyvosti osvith'oho protsesu v umovakh povnomasshtabnykh boyovykh diy [Peculiarities of the educational process in conditions of full-scale hostilities]. Ukrayins'kyi pedahohichnyy zhurnal, (3), 13–22

6. Dani pro kil'kist' zruynovanykh ta poshkodzhenykh budivel' ZVO [Data on the number of destroyed and damaged buildings of the Higher Education Institutions]. Retrieved from: <https://saveschools.in.ua/>

7. Ukrayina Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH. Retrieved from: <https://www.giz.de/en/worldwide/32413.html>

8. GCPEA. (2022, March 10). Statement by GCPEA Executive Director, Diya Nijhowne, on Attacks on Education in Ukraine. Retrieved May 5, 2022. Retrieved from: <https://protectingeducation.org/news/statement-by-gcpea-executivedirector-diya/>

9. UNHCR. (2019). Refugee education 2030: A Strategy for Refugee Inclusion. Retrieved from: <https://www.unhcr.org/5d651da88d7.pdf>

10. UNICEF. (2017, September 18). 27 million children out of school in conflict zones. Retrieved May 5, 2022, Retrieved from: <https://www.unicef.org/press-releases/27-million-children-out-school-conflict-zones>